

MEHANIZMI DRUŽBENE SOLIDARNOSTI IN RENTNIŠKI KAPITALIZEM**

Vprašanje »totalne družbene menjave«

Povzetek. Članek obravnava vprašanje »totalne družbene menjave« kot sestavljenega sistema blagovne menjave in »menjave daru« ob dveh primerih: 1. javnih financ v renesančnih Firencah; in 2. ekonomije avtorskih pravic. Avtorica analizira perverzni učinek, ki izhaja iz sistema sodobne družbene solidarnosti: pauperizacijo družbe in rentniški kapitalizem.

Ključni pojmi: družbena solidarnost, blagovna menjava, menjava daru, celostna družbena menjava, renesančne Firenze, avtorske pravice, rentniški kapitalizem

»Skrivnostnost blagovne oblike tiči [...] kratko malo v tem, da zrcali ljudem družbene značaje njihovega lastnega dela kot družbene značaje produktov dela samih, kot družbene naravne lastnosti teh stvari, in zato tudi družbeni odnos producentov do skupnega dela kot družbeni odnos med predmeti, ki obstoji izven producentov«, pravi znameniti Marxov stavek (Marx, 1961: 84). »...[T]i odnosi [...] so vselej vezani na stvari in se pojavljajo kot stvari«, dodaja Friedrich Engels (Engels, 1979: 123). Ljudje naj bi potemtakem v nekaterih določenih zgodovinskih situacijah vzpostavljali medsebojne odnose s tržno menjavo blag, skozi katero vzpostavljajo medsebojne stike in hkrati razvijajo vzajemne družbene vezi. V splošnem, pravi klasična marksistična teorija, ljudje vzpostavljajo medsebojne odnose na podlagi »družbenega značaja svojega dela«. V posebnem primeru družb, kjer prevladuje blagovna produkcija, produkcija za trg, pa se družbena narava dela uveljavlja posredno, skozi »družbeni značaj produktov dela«, ta pa se uveljavlja skozi menjavo blag in realizacijo njihovih vrednosti na trgu.

Blagovna menjava zato inkorporira tudi množico pravil, ki od zunaj (denimo, v obliki pravnih razmerij) uravnavajo menjavo blag. Že v sami blagovni menjavi se potemtakem srečajo ekonomski odnosi in zunajekonomske pravne regulacije. Vendar pravna uravnava še ni zadosti, da bi sfero blagovne ekonomije povezala z družbo v celoti. Posebna logika blagovne ekonomije je namreč drugačna kakor splošna logika družbe v celoti: sfero

* Dr. Maja Breznik, raziskovalka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek

blagovne ekonomije obvladujejo sebični interesi posameznikov, medtem ko si mora družba kot celota zagotoviti »kohezivnost«, se pravi, da se v njej nujno uveljavljajo procesi družbene solidarnosti. Med blagovno ekonomijo in družbo kot celoto tako prihaja do nasprotij in napetosti, ki jih mora kakšen dopolnilni mehanizem nekako pomiriti ali vsaj z ideološkimi mehanizmi pripeljati do enotnosti. Enega izmed teh dodatnih mehanizmov bomo poiskali kar najbližje blagovni menjavi – v drugih vrstah menjave. Specifično povezavo prevladujoče blagovne menjave z drugimi dopolnilnimi vrstami menjav (ki odpravljajo ali blažijo protislovje med logiko blagovne menjave in logiko družbe kot celote – in tako integrirajo blagovno menjavo v družbo) bomo imenovali »totalna družbena menjava«, zgledujoč se pri Maussovem konceptu »totalnega družbenega dejstva« (Mauss, 2001; Lévi-Strauss, 2001; Močnik, 2009 a). Poskusili bomo odgovoriti na vprašanje, kako sodobna totalna družbena menjava, v kateri naj bi bila blagovna menjava dominantna, rešuje vprašanje nasprotja med sfero blagovne ekonomije in družbo kot celoto.

Raziskovalci, ki se ukvarjajo s tem problemom, se obračajo na antropološke študije, da bi jim pomagale razširiti zastavitev: iz antropoloških študij je namreč jasno razvidno, da problema »totalne družbene menjave« ni mogoče reducirati na blagovno menjavo, kakor bi lahko poenostavljeno sklepali, če proučujemo le moderne zahodnoevropske družbe.

Temeljno delo, na katerega se ti raziskovalci opirajo, je spis *Esej o daru* Marcela Maussa, v katerem je avtor pokazal, da obstaja tudi drugačna vrsta menjave, menjava daru, ki je bila široko razširjena med ljudstvi Polinezije, Avstralije in Severne Amerike. Mauss je to vrsto menjave formalistično prikazal kot trojno obvezo (obvezo podariti, darilo sprejeti in povrniti), ki je našla konkretne oblike v raznih oblikah družbene recipročnosti. Iste skupine so hkrati poznale tudi blagovno menjavo, ki je v modernih družbah postala dominantna. Alain Caillé, ustanovitelj *Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales* (MAUSS – Anti-utilitaristično gibanje v družbenih znanostih), ki raziskuje menjavo daru v modernih zahodnih družbah, je razvil tezo, da poleg prevladujoče blagovne menjave in skromnih ostalin menjave daru obstaja še tretja oblika menjave, to je, sistem državne redistribucije. Država prebivalcem vsili plačevanje prispevkov v državno blagajno, potem pa tako pridobljena sredstva prek centralizirane državne redistribucije deli nazaj med prebivalstvo (Caillé, 1998). Izhajali bomo iz Cailléjeve teze o treh oblikah menjave in analizirali njihove razločevalne poteze, kakor jih študije najpogosteje navajajo.

Najpomembnejše razločevalne poteze se navadno uveljavljajo skoz dva para nasprotij: menjava je, prvič, bodisi »obvezna« ali »prostovoljna«, lahko pa je tudi, drugič, bodisi »sebična« ali »nesebična«. Ni težko ugotoviti, da se za menjavo daru navadno domneva, da ljudje sodelujejo v njej prostovoljno in

brez sebičnih namenov, v nasprotju z blagovno menjavo, za katero se predpostavlja, da je prostovoljna in sebična menjava med pogodbenima partnerjema. Za državno redistribucijo ali »javno ekonomijo« pa naj bi veljalo, kakor smo že ugotovili, da je obvezna (glej sliko 1).

A brž ko začnemo natančneje analizirati razločevalne poteze raznih menjav, naletimo na težave. Če beremo Maussov *Esej o daru*, pridemo do razlage maorskega informatorja Tamatija Ranaipirija, kako skrivnostna sila *hau*, ki naj bi jo darovani predmeti vsebovali, kaznuje tiste, ki ne bi vrnili daru in bi tako pretrgali krog menjave daru. Sila *hau*, je povedal Ranaipiri, bi tistemu, ki bi dar zadržal zase in ga ne bi vrnil, povzročila, da bi zbolel ali znorel, zaradi česar je prisiljen spoštovati trojno obvezo dati dar, ga sprejeti in ga vrniti. Mistična sila, lahko sklenemo, sili udeležence, da ostanejo v sistemu recipročne menjave. Maorec potemtakem ne sodeluje nič bolj prostovoljno v sistemu recipročne menjave kakor davkoplačevalec v sodobnem sistemu javne ekonomije ali državne redistribucije: Maorcu grozi »mistična sila«, če bi ga zamikalo, da stopi iz menjave darov, medtem ko davkoplačevalcu grozijo sodobne pravne institucije in represivni državni aparati, ki tudi imajo na voljo svoje »sile« za obvladovanje tistih, ki ne bi več želeli plačevati davkov. Maorec in davkoplačevalec, bi lahko rekli, sta oba obvezana, da sodelujeta vsak v svoji obliki družbene menjave.

Če vzamemo, na drugi strani, blagovno menjavo, stranki skleneta pogodbeno razmerje za menjavo blaga res prostovoljno in ne po obvezi, v nasprotju z menjavo daru, kot smo ravnokar ugotovili. V blagovno menjavo stopata pogodbeni partnerja prostovoljno in po lastni odločitvi, kar je vsaj predpostavka pravnega kupoprodajnega razmerja, če tega pogodba celo izrecno ne določa. Vendar tudi te predpostavke o njuni prostovoljnosti ne moremo vzeti dobesedno, saj jo je tudi v tem primeru mogoče spodbiti kot pravno iluzijo, ki se opira na zmotno predstavo, da ljudje sklepajo pogodbe prostovoljno.

Pravzaprav je mogoče vse vrste darov, ki jih navaja Mauss, povzeti z njegovo »odloženo recipročnostjo«. Odložena recipročna menjava je, denimo, medgeneracijska solidarnost, pri kateri otroci skrbijo za onemogle starše, ker pričakujejo, da bodo tudi njihovi otroci nekoč skrbeli zanje; ali pa starši skrbijo za otroke, kakor so njihovi starši nekoč ravnali z njimi, ko so bili še otroci. Zlahka vidimo, da je dar, ki morda na prvi pogled zbuja vtis nesebičnega dejanja, pravzaprav sebičen, le da je korist odložena.

S četrto možnostjo, menjavo, ki bi bila prostovoljna in nesebična, se je ukvarjal Jacques Derrida, ki se je poskušal prebiti do resničnega nesebičnega daru. Zato je tudi zavrnil najpomembnejšo Maussovo predpostavko v teoriji daru, namreč, da je menjava darov družbena (Derrida, 1991). Trdi-tev, da lahko dar vrnemo ali da si darove celo menjavamo, je, pravi Derrida, v nasprotju z osnovno idejo daru, ki je po njegovem v tem, da ni mogoče

govoriti o daru, če smo dar obvezani »vrniti«. Darovanje bi moralo biti onkraj sebičnih interesov tako darovalca kakor tudi obdarovanca. Derrida izhaja iz intuitivnega ideološkega umevanja daru (po katerem mora biti dar nesebičen in prostovoljen) – in med filozofiranjem izgubi tisto, kar dar ravno naredi za dar: namreč to, da je družbena vez. Družbena vez pa je prav zato, ker ga je treba sprejeti in potem vrniti. Globlje ko prodiramo v analizo darovanja, bolj zato nujno odkrivamo nove oblike sebičnih zahrbtnosti v vsakem altruističnem darovanju ali sprejemanju daru. Bolj ko brusimo razlike med »hlinjenim darom« in »resničnim darom«, vse bolj izgubljam dar sam. Angleška šala ponazarja končno razočaranje: »What is Derrida's Christmas?« – »The absence of presents.«

Slika 1: RAZLOČEVALNE POTEZE RAZNIH OBLIK DRUŽBENIH MENJAV

	OBVEZNA	PROSTOVOLJNA
SEBIČNA	javna ekonomija	blagovna menjava
NESEBIČNA	menjava daru	ne-menjava

Iz bežne primerjave štirih razločevalnih potez pri darovanju in družbenih menjavah (ali iz zanikanja menjave pri Derridaju) lahko izpeljemo samo sklep, da psihološki odnos posameznika do darovanja in sprejemanja daru v resnici ni pomemben. Razlike med prostovoljnim in obveznim darovanjem, med sebičnim in nesebičnim darovanjem nas niso pripeljale daleč, zameglile so celotno problematiko daru in nas speljale v napačno smer. To si drznemo trditi, četudi bi nas kdo mogoče hotel popraviti, da nas prav ta psihologistična pot pelje v edino pravo smer, k vprašanju o transcendentalnem religioznem daru.¹ Mi bomo to filozofsko vprašanje zaobšli in si raje poskusili postaviti ortodokšno sociološko vprašanje daru.

Alain Caillé se je že odzval na te vrste ugovore z avtentičnim sociološkim stališčem, da dar obstaja le v okviru družbenih razmerij, dokler je družbeno okolje sposobno ustvarjati in ohranjati družbene vezi.² Potem je k definiciji daru žal dodal, da je »dar prenos dobrin ali storitev brez zagotovila, da bi ga lahko kdaj dobili nazaj.«³ Ta predpostavka ga je vrgla nazaj v aporijo vprašanja o avtentičnem daru, ki naj bi bil vzvišen nad tržnimi in državljanskimi odnosi in ki bi bil zlasti nedosegljiv za sebične interese. Da bi se ognili tej

¹ Derrida *res pride do tega vprašanja v tekstu Donner la mort, ki je bil objavljen z drugimi prispevki na Colloque de Royaumont Jacques Derrida et la pensée du don decembra 1990 (Derrida, 1992). Za materialistično obravnavo religioznega daru gl. Močnik, 2009 b: 326–328.*

² Glej poglavje »Dono, interesse e disinteresse« v Caillé, 1998: 99.

³ Caillé, 1998: 79. Alain Caillé navaja popolno definicijo iz knjige *L'Esprit du don*, ki sta jo skupaj napisala Jacques Godbout in on: »Dar je po naši definiciji vsak prenos dobrin ali storitev, ki se izvrši brez zagotovila, da bo povrnen, s ciljem, da bi ustvarili, ohranili ali obnovili družbeno vez med osebami.«

pasti, se bomo oprijeli materialističnega prijema in formalne analize daru, ki ju je razvil Maurice Godelier v interpretaciji institucije *kula*, množične menjave daru med prebivalci otočja Massim blizu Papue Nove Gvineje. Godelier je razložil dve vrsti pravic do predmetov, ki nastopajo v *kula*: tisti, ki je izdelal predmet, zapestnico ali ogrlico (*mwali* ali *soulava*) za *kula*, ima do predmeta lastninsko pravico, ki je ni mogoče odtujiti. Drugi udeleženci v *kula* imajo pravico do uporabe teh predmetov, vendar je ta njihova pravica le začasna, zato so prisiljeni predmet dati naprej. Le tisti, ki ima lastninsko pravico, lahko odtegne iz *kula* predmet podobne vrednosti, kakor ga je izdelal sam, ko mu pride v roke; predmet lahko bodisi vrne nazaj v *kula*, lahko ga obdrži, proda ali celo uniči. V predmetih *kula* se potemtakem stikata dve vrsti pravic, ki določata vedenje udeležencev. Ni treba posebej poudarjati, da si udeleženci *kula*, ki si iz rok v roke podajajo *kula* predmet, s tem pridobivajo družbeni ugled in s spremljajočimi darovanji tudi bogastvo.

Kakor je Godelier pokazal ob primeru *kula*, lahko razliko med blagovno menjavo in menjavo daru formalno izrazimo kot različni vrsti pravic, ki si jih udeleženci menjave pridobijo do predmetov menjave. Za ponazoritev lahko navedemo banalne primere iz vsakdanjega življenja: v blagovni menjavi dobi kupec avtomobila, denimo, vse tri pravice, ki jih rimsko pravo opisuje kot *ius utendi*, *fruenti* in *abutendi*. Kupec dobi pravico, da kupljeni avtomobil uporablja sam, da ga prosto posoja drugim, da za to zahteva plačilo z namenom, da služi denar, in da ga uniči, če se mu zahoče (Strahilevitz, 2006: 781–854). Blagovna menjava je potemtakem pogodbeno zamenjava dobrine, s katero preidejo od prodajalca h kupcu vse tri vrste pravic. Pri menjavi daru, kakor lahko zlahka uganemo, od darovalca k obdarovancu ne preidejo vse tri vrste pravic. Za primer bomo vzeli sloviti Lévi-Straussov primer menjave daru, to je menjava žensk (čeprav bi temu lahko rekli tudi menjava moških, če bi pogledali na menjavo z drugega konca). Ko se ženska omoži v drugo družino, dobi njen mož določene pravice (in *vice versa* s stališča ženske), toda ne vseh kakor pri blagovni menjavi. Če z ženo grdo ravna, jo bo njena družina vzela nazaj, pri čemer bo družina uveljavljala »svoje pravice« do ženske. V menjavi darov očitno le nekatere pravice prehajajo z darovalca na obdarjenca: v našem primeru, če se brutalno izrazimo, je družina, ki je darovala žensko, obdržala »lastninske pravice« nad žensko tudi po njeni poroki, medtem ko je njen mož dobil le »pravico do uporabe« te ženske (Lévi-Strauss, 1981). Deljenje pravic je zelo podobno tistemu iz Godelierjeve analize *kula*, kjer tisti, ki je izdelal zapestnico ali ogrlico, ohrani lastninsko pravico do predmeta, drugi udeleženci pa imajo med kroženjem predmetov v *kula* pravico, da jih zadržijo pri sebi, dokler jih ne predajo naprej. Tisti, ki ima lastninsko pravico do predmeta, lahko do določene mere usmerja menjavo daru. Če povzamemo naše ugotovitve: v blagovni menjavi se s prenosom predmeta na kupca preneseta tudi obe pravici (pravica do

uporabe, »posest«, in lastninska pravica), medtem ko se pri menjavi daru ti pravici ločita, »lastninska pravica« ostane pri darovalcu, »pravica do uporabe« pa preide na obdarovanca (glej sliko 2):⁴

Slika 2: ODNOSI MED PRAVICAMI PRI BLAGOVNI MENJAVI IN MENJAVI DARU

blagovna menjava	lastninska pravica \wedge uporabna pravica
menjava daru	lastninska pravica \vee uporabna pravica

Formalna analiza menjave daru nam dopušča, da zapustimo področje primarnih družb, za katere je bila ta teorija izdelana s prevladujočim prepričanjem, da jo je mogoče uporabljati le zanje. Avtorji, ki so poskušali prenesti menjavo daru na moderne družbe, so jo navadno iskali med obrobni družbenimi odnosi, kakršni so odnosi med starši in otroki, sorodniki, ljubimci, pripadniki verskih skupnosti (z darovi kot miloščinami) in podobno. Predpostavili so, da se je menjava daru v modernih družbah ohranila kot prežitek nekoč vseobsegajoče menjave daru. Menili so, da je menjava darov nekoč zajemala celotno družbo, da pa jo je pozneje nadomestila blagovna menjava kot nova dominantna oblika družbene menjave. V delih Natalie Zemon Davis (*Dar v Franciji v 16. stoletju*), Jacquesa Godbouta, Alaina Cailléja in celo Giovannija Levija (*Nematerialna dediščina*) lahko zlahka opazimo podmene te vrste.⁵ Omenjeni avtorji mislijo ti družbeni menjavi na način *aut... aut*, pri čemer gojijo nekoliko romantično predstavo o menjavi daru v primarnih družbah; to umevanje jih zavede v iluzijo, da vidijo v menjavi daru radikalno alternativo blagovni menjavi v modernih družbah.

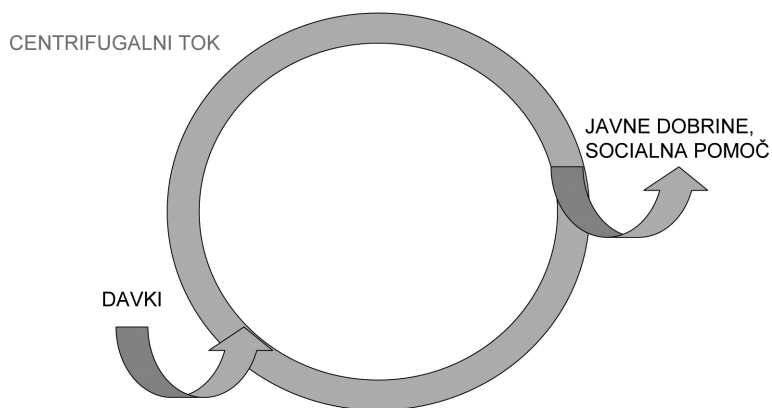
Mi bomo poskusili ravno nasprotno in bomo formalno analizo prenesli na primere družbene menjave v modernih družbah. Najprej bomo naredili poskus z javnim davčnim sistemom ali »javno ekonomijo«. Plačniki davkov, ki dajejo prispevke v javno blagajno, ohranijo nekakšno lastninsko pravico, zaradi katere ohranijo do določene mere pravico do nadzora nad porabo davčnega denarja in pravico, da sodelujejo pri odločanju, v kakšne namene bo javni denar porabljen in za katere javne storitve, kot so vojska, zdravstvo, šolstvo, vodovodni sistem. V davčnem sistemu se ločita »uporabna« in »lastninska« pravica: pravica do uporabe sredstev preide na državo, medtem ko »lastninska« pravica ostane davkoplačevalcem. Javna ekonomija za nameček uveljavlja tudi neke vrste »odloženo recipročnost«, saj davkoplačevalci prispevajo del sredstev z namenom, da jih pozneje dobijo nazaj v obliki javnih dobrin. Tudi kadar se javna sredstva namenjajo za socialno pomoč ljudem, ki ne morejo več skrbeti sami zase, celo v tem primeru za

⁴ Znak \wedge pomeni konjunkcijo: »in eno in drugo«; znak \vee pomeni disjunkcijo: »ali eno ali drugo«.

⁵ Glej Zemon Davis, 2000; Godbout in Caillé, 1992; Levi, 1985.

davkoplačevalce sredstva niso izgubljena, saj jim »odložena recipročnost« zagotavlja, da lahko sami, če bodo kdaj v podobni stiski, postanejo »prejemniki« davkoplačevalskega denarja. Na sliki 3 prikazujemo javno ekonomijo kot centrifugalni tok: na eni strani davčna vplačila prihajajo v obtok kot finančni viri javne ekonomije, na drugi strani javna poraba odhaja v obliki javnih dobrin in socialne pomoči.

Slika 3: CENTRIFUGALNA JAVNA EKONOMIJA

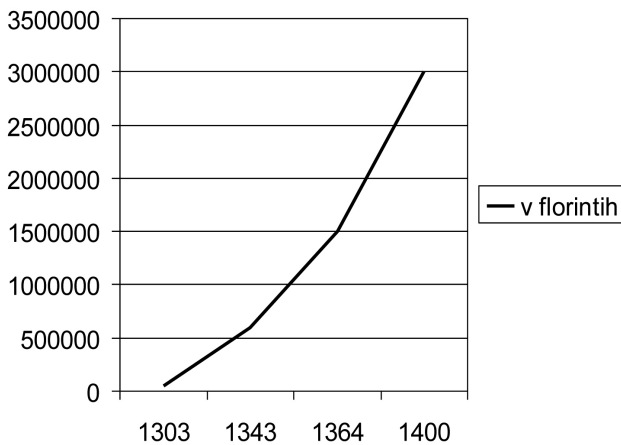
Slika prikazuje »idealno« delovanje modernih javnih ekonomij in jo analize konkretnih javnih ekonomij zlahka postavijo na laž. Trditev bomo ponazorili s primerom zgodnjega modernega finančnega sistema v Firencah v 15. stoletju, ko je bil davčni sistem kompleksen kakor kakšen sodobni (Breznik, 2009). Primer za nameček zelo dobro ponazarja agonije javnih finančnih sistemov, ki trajajo še danes.

Firence so leta 1427 reformirale srednjeveški model pobiranja davkov in vpeljale *catasto*: ta je bil že moderen finančni sistem in je obsegal popis vseh gospodinjstev z obveznostmi, ki so jih bila dolžna plačati kot davek na premoženje (*imposta fondiaria*) in kot davek na dohodek (*imposta sul reddito*). Vsakdo je moral plačati davek glede na premoženje in/ali dohodek, kdor pa ni imel ne enega ne drugega, je bil oproščen plačevanja davkov. Leta 1427 so revni, *miserabili*, predstavljali 28 odstotkov prebivalstva. Popis davčnih obveznosti gospodinjstev se je potem obnavljal v bolj ali manj rednih časovnih presledkih vse do nove reforme davčnega sistema v 80. letih 15. stoletja. Z novo reformo so poskušali najti izhod iz krize, s tem da so odpravili plačevanje davkov na dohodek; tako naj bi spodbudili manufakturo in trgovino (se pravi, uporabili so isti recept, s katerim se vlade spopadajo s sedanjimi gospodarskimi krizami), kar je nazadnje krizo še zaostriilo.

Eden izmed pomembnih vzrokov krize je bilo javno zadolževanje.

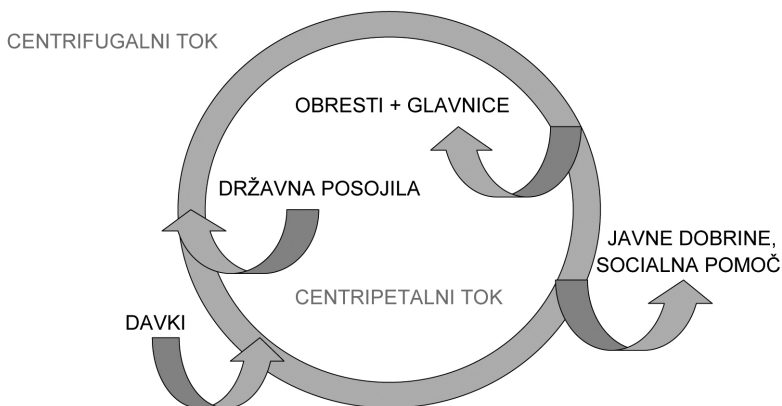
Finančni viri, ki so jih zbirali pred letom 1427 in tudi še po davčni reformi, niso zadovoljevali potreb državne administracije, zato je ta občasno zaprosila za javna posojila. Javno zadolževanje je bilo v navadi v vseh italijanskih državah, čast prve posojilojemalke pa gre Benetkam, ki so prvo javno posojilo razpisale že leta 1167. Javno zadolževanje je od prvih javnih posojil hitro naraščalo v vseh italijanskih državah: v Genovi se je med letoma 1274 in 1407 povečalo za desetkrat, v Firencah pa se je med 1303 in 1400 povečalo kar za šestdesetkrat (Cipolla, 1988: 161).

Slika 4: RAST JAVNEGA ZADOLŽEVANJA V FIRENCAH MED LETOMA 1303 IN 1400

Med letoma 1343 in 1345 so Firenze zbrale javni dolg v *monte comune* in odtlej je bilo mogoče državne obveznice kupiti in prodati na trgu. Uradniki *monte comune* so upravljali s skladom in zbirali nova posojila, kadar so se pokazale potrebe, na dva načina: zbirali so jih bodisi od zasebnih posojilodajalcev (*prestiti volontari*) ali od davkopllačevalcev, ki so morali v času kriz prispevati dodatne prispevke oziroma prisilna posojila (*prestiti forzosi*). Država je zahtevala prisilna posojila iz raznih razlogov, med katerimi je bila vojna nevarnost najpogostejši izgovor. Prisilna posojila vseh državljanov so se vpisala na seznam upnikov, ki so bili upravičeni do vračila obresti in glavnice, zaradi česar so prisilna in prostovoljna posojila državi postala dobičkonosna in varen način naložbe. Ko se je, denimo, Cosimo de' Medici 30. maja 1433 pripravil, da pobegne iz Firenc, ker se je ustrašil političnih nasprotnikov, je v naglici dal shraniti denar svojim zaupnikom in bančnim podružnicam v drugih državah. Več kot tretjino njegovih naložb so tedaj predstavljale državne obveznice, kar kaže na tedanji pomen takšnih investicij (De Roover, 1988: 79).

Slika 5: CENTRIFUGALNA IN CENTRIPETALNA JAVNA EKONOMIJA

Ko je država terjala prisilna posojila od svojih državljanov, vsi vendarle niso imeli na voljo dovolj sredstev in so se uprli. Zato se je država odločila, da lahko državljanji plačajo le polovico zahtevanega posojila, vendar njihovega prispevka v tem primeru niso vpisali na seznam upnikov, tako da ti, ki so plačali le polovico davka, niso bili upravičeni do vračila obresti in glavnice. Posledica ukrepa je bila, da so tisti, ki niso imeli dovolj finančnih sredstev, da bi plačali polno prisilno posojilo, izgubili tudi pravico do obresti in vračila tiste polovice vsote, ki so jo zmogli plačati. S tem je revnejši sloj prebivalstva financiral javno zadolževanje pri bogatejših slojih prebivalstva, ki so tako v svojih rokah kopičili finančna sredstva in postajali vse bogatejši. Svojo prednost so lahko izkoriščali, tako da so dajali prostovoljna posojila *monte comune* in kupovali državne obveznice od obubožanih sodržavljanov po nižjih cenah. Končni učinek je bil, da so bogati postajali še bogatejši in revni še revnejši, da se je bogastvo koncentriralo v rokah bogatega sloja prebivalstva, medtem ko je javno zadolževanje sušilo finančne vire revnih (Marks, 1954). Frederic C. Lane je v študiji javnega zadolževanja v Benetkah, denimo, ugotovil, da so bile vsote, ki jih je država plačala na leto za obresti in glavnice bogatim Benečanom, večje kakor njihove davčne obveznosti. V 16. stoletju so Benečani plačali 150.000 dukatov davkov, čezmorske kolonije 500.000 dukatov, *Terraferma* 800.000 dukatov. V istem obdobju so razne *monte* izplačale za obresti in glavnice 300.000 dukatov bogatim Benečanom, ki so tako prejeli več denarja iz javne blagajne, kakor so ga vanjo prispevali (Lane, 1973: 317–325). Kmečko prebivalstvo *Terraferme* in čezmorske kolonije so potemtakem financirali stroške javnega zadolževanja pri bogatih Benečanih.⁶

⁶ Tudi v sodobnih družbah vladajoči razredi v svoj prid izkoriščajo kombinacijo davkov in javnega zadolževanja: »Zniževanje davkov je sistematično koristilo prejemnikom dohodkov od kapitala in prejem-

Po teh spoznanjih o delovanju javne ekonomije v Firencah v 15. stoletju moramo popraviti shemo s slike 3. Ugotovili smo, da se je sistem javnega zadolževanja postavil na že obstoječi davčni sistem. Javna sredstva so se tako zbirala na dva načina: z davki in javnimi posojili; obojni prihodki so se zbirali v istem skladu, četudi vsak del z drugačnimi nameni. Davčni sistem temelji na načelu vzajemne solidarnosti, da vsi prispevajo po zmožnostih in da tudi tisti, ki niso prispevali davkov v javno blagajno, lahko uživajo koristi. Država in posojilodajalec pa skleneta drugačno vrsto dogovora, poslovno pogodbo, ki izhaja iz logike blagovne menjave, da je vsakdo upravičen do nadomestila za blago, katerega vrednost je trg potrdil.

Ko steče razdeljevanje javnih sredstev na drugem koncu našega krogo-toka, imajo posojilodajalci in njihova pravica do povračila prednost pred družbeno solidarnostjo: iz zbranih sredstev se zato najprej plačajo obresti in glavnice posojil, šele preostanek se lahko nameni za javne dobrine in socialno pomoč (glej sliko 5). Z javnim zadolževanjem se zato ustvari centripetalen finančni tok, ki na začetku s posojili lajša težave z državnim finančnim primanjkljajem, a sčasoma skokovito poveča javne izdatke, tako da država nazadnje vse več javnih sredstev namenja za odplačevanje dolgov in vse več denarja ponika med posojilodajalce, vse manj denarja pa ostaja za javne dobrine.⁷

Slika 5 prikazuje mehanizem družbene solidarnosti (davčni sistem) v modernih družbah, ki se mu je pritaknil parazitski denarni tok, zaradi katerega odteka sredstva družbene solidarnosti in se nabirajo pri zasebnih posojilodajalcih. Kar smo doslej imenovali »denarna tokova«, sta v resnici dva tipa družbene menjave: centripetalni tok predstavlja blagovno menjavo s »pravico do dobička«, centrifugalni tok pa menjavo daru s poudarkom na vzajemni solidarnosti. Totalna družbena menjava je potemtakem sestavljena iz menjave daru in blagovne menjave, kar ustvarja perverzni učinek⁸ siromašenja družbenih virov solidarnosti (slika 6).

Zgodovinska opomba: v drugi polovici 15. stoletja so Florentinci še vedno branili sistem javnega zadolževanja, četudi jih je vodil v resno finančno krizo. Goreče so zagovarjali, da je pravica posojilodajalcev do nadomestila (dobička) njihova državljanska pravica in sámo bistvo republike.⁹ Sčasoma

nikom najvišjih dohodkov. Z davčnimi protireformami se je tako dohodek prenesel k tem družbenim kategorijam. A hkrati so te kategorije tudi sposobne varčevanja, ki jim omogoča, da sodelujejo pri državnih posojilih. Pridobivajo torej na obeh koncih: plačujejo manj davkov in lahko donosno vlagajo v zanesljive državne obveznice.» (Husson, 2008: 95.)

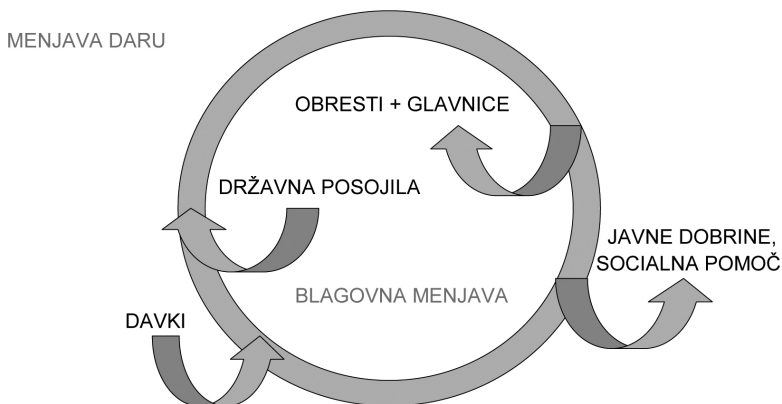
⁷ Michel Husson opisuje zelo podoben mehanizem za današnjo Francijo: »Zdaj dobra tretjina 1170 milijard evrov javnega dolga ustreza kumuliranim učinkom tega finančnega izčrpanja [, ki nastaja z izplačevanjem obresti privatnim upnikom].« (Husson, 2008: 92.)

⁸ Učinek dejanja ali delovanja, ki ni bil v agentovi nameri in ki spodnaša to namero. Prim. Boudon, 1993.

⁹ Cf. L. F. Marks, 1960. Glej tudi Marvin B. Becker, 1968.

je to »bistvo« uničilo republiko, ki ni več našla poti iz začaranega kroga javnega zadolževanja. Odgovor je bila Savonarolova revolucija leta 1494, ki je z obnovo starih mestnih teles odločanja sicer odpravila oligarhično republiko, ni pa načela vprašanja javnega zadolževanja. To se je ohranilo do današnjih dni.

Slika 6: SESTAVLJENI SISTEM MENJAVE DARU IN BLAGOVNE MENJAVE

* * *

V prejšnjem primeru smo videli, kako se je blagovna menjava obesila na sfero družbene solidarnosti (oziroma menjavo daru) in izkoristila državni finančni sistem za zasebno prisvajanje družbenih virov. V nadaljevanju se bomo ukvarjali s posebno ekonomsko dejavnostjo, s tako imenovano »ekonomijo avtorskih pravic« (*copyright economy*) v sodobnih družbah. Ta je za nas posebej zanimiva, saj je nekako inverzno simetrična državnemu zadolževanju. Če se pri državnem zadolževanju blagovna menjava priklopi na mehanizme družbene solidarnosti – pa »ekonomija avtorskih pravic« uveljavlja mehanizme družbene solidarnosti na področju, ki izvirno pripada blagovni menjavi.

Kar običajno imenujemo »ekonomija avtorskih pravic«, je ustvarjanje in menjava dobrin, ki so predmet avtorskih pravic. Menjava dobrin, umetnostnih in znanstvenih del, se na prvi pogled skorajda ne razlikuje od načinov menjave drugih dobrin. Če vzamemo za primer knjigo, pride na trg kot katekroli drugo blago, podobno, denimo, kakor avto. Kupec in prodajalec si izmenjata knjigo na osnovi »pogodbe«, podobno kakor pri prodaji avtomobila. Če ponovimo, pogodbeni partnerja ob prenosu blaga s prodajalca na kupca preneseta tudi absolutno lastninsko pravico, to je, hkrati uporabno in lastninsko pravico do predmeta. Odnos med prodajalcem knjige in njenim

kupcem se zdi podoben, oba se vedeta, kakor da bi šlo za avto ali kakšno drugo dobrino.

Predstavljajmo si, da je kupec kupil knjigo, potem pa si je zaželel, da bi knjigo fotokopiral za prijatelja, ki ga zanima vsebina knjige. Uslužbenec v fotokopirnici bi mu povedal, da mu lahko naredi fotokopijo manjšega odlomka iz knjige, a mu zakon prepoveduje, da bi fotokopiral celo knjigo, razen dve leti po tem, ko je zaloga knjig pošla. Uslužbenec bi mu morda pokazal kopijo citata iz zakona, ki navadno visi na stenah ob fotokopirnih napravah in sviri pred nedovoljenim fotokopiranjem, ali pa bi mu pokazal napis, ki je včasih na platnicah knjig in pravi, da »Fotokopija ubija knjigo«. Naš posestnik knjige bi se morda potem domislil, da bi ustanovil knjižnico, v kateri bi posojal knjige, ki jih je dotlej kupil. Vendar pa bi ga brž poučili, da to lahko stori le s pogojem, da plača pooblaščen kolektivni organizaciji nadomestilo za javno posojanje knjig. Tedaj bi se morda razjezil in bi se odločil, da bo sam bral v javnosti iz izvoda knjige, katerega nedvomni lastnik je, da bi druge vsaj na ta način poučil o vsebini knjige, ki se mu zdi nadvse pomembna. A tudi v tem primeru bi ga kolektivna organizacija avtorjev ustavila in zahtevala, da tokrat plača drugo nadomestilo, s katerim bo pridobil pravico do branja knjige v javnosti.

Še kar naprej bi lahko naštevali ovire, na katere bi lahko naletel domnevni »lastnik«, ko bi poskušal drugim omogočiti dostop do knjige, ki jo je kupil. Kupec in prodajalec sta res izmenjala knjigo, kot da bi šlo za navadno menjavo, toda iz primerov vidimo, da kupec vendarle ni dobil vseh pravic do uporabe kupljenega predmeta. Še preden bi kupec lahko uporabil vse lastninske pravice iz blagovne menjave, se vmeša zakon o avtorski pravici in mu omeji mnoge pravice, ki izhajajo iz navadne blagovne menjave. Kupec bo v konkretnih primerih ugotovil, da mu zakon o avtorski pravici prepoveduje cel niz uporab knjige, ki jo je že plačal, in da si lahko »pridobi« omejeno pravico do teh rab, samo če plača dodatno nadomestilo avtorju ali imetniku pravic. Nadomestilo mora plačati vsakič, kadar želi javno (ali celo le domnevno javno) uporabiti že plačano knjigo.

Kupec je potemtakem stalno prisiljen, da prodajalcu knjige, se pravi, avtorju ali imetniku pravic, ponovno plačuje za predmet, ki ga je že kupil od njega. Vidimo torej, da je kupec pridobil le pravico do uporabe predmeta, medtem ko je prodajalec (avtor in/ali imetnik pravic, se pravi, založnik, producent ipd.) zadržal lastninsko pravico tudi potem, ko je že prodal predmet. Kupec je zato stalno pod pritiskom, da vrne »dar« tistemu, ki je ohranil lastninske pravice: odnos, ki sta ga nekdanja prodajalec in kupec na novo vzpostavila, je odnos menjave daru. Njun odnos lahko predstavimo formalno, če dopolnimo sliko 2.

Rezultat formalne predstavitve je struktura, ki je analogna Barthesovi strukturi mita na dveh ravneh (Barthes, 1957). Menjava avtorsko varovanih

del se začne z blagovno menjavo, se pravi, s svobodno pogodbeno menjavo med partnerjema, ki zamenjata blago za denar. Njun pogodbeni odnos naj bi se s tem sklenil, a ker sta zamenjala avtorsko zavarovan predmet, ju zakon o avtorski pravici priklene drugega na drugega z nizom obveznosti kupca do »prodajalca« in z ustreznim nizom »prodajalčevih« pravic do kupca. Lastninske pravice niso prešle na kupca, ker je ta z nakupom dobil le pravico, da predmet uporablja v glavnem v omejenem krogu »družinske rabe«, medtem ko so pravice do drugih uporab odvisne od nadomestil, ki jih kupec plača »prodajalcu«. Zakon o avtorski pravici na drugi stopnji loči pravici in spremeni kupca v »obdarovanca«, s čimer ga obveže, da mora plačevati dodatne odškodnine dejanskemu imetniku lastninske pravice.

Slika 7: STRUKTURA EKONOMIJE AVTORSKIH PRAVIC

blagovna menjava	lastninska p. Δ uporabna p.	
»ekonomija avtorskih pravic«	I. lastninska p. Δ uporabna p.	II. lastninska p. V uporabna p.
	I. blagovna menjava	II. menjava daru

Na tem mestu se moramo vprašati, ali je druga stopnja, ki smo jo na sliki 7 označili z rimsko številko II. oziroma kot menjavo daru, le dodatek k prvi stopnji (k blagovni menjavi) ali je morda njen popravek. Kupčeva absolutna lastninska pravica do zamenjanega predmeta je bila očitno *odpravljena* z regulacijo avtorskih pravic na drugi stopnji. Ali to pomeni, da je prva stopnja s tem preprosto izginila? Ali je torej blagovno menjavo na prvi stopnji preprosto nadomestila menjava daru na drugi stopnji?

Zakon o avtorski pravici zakonodajalci navadno pospremiijo z utemeljitvijo, da naj bi podprl prizadevanja avtorjev in spodbudil splošni kulturni in znanstveni razvoj. Sistem menjave daru, ki je vzniknil na podlagi pravnega varstva avtorskih del, naj bi ustvaril privilegirani gospodarski položaj, ki bi koristil avtorjem ter, če bi koristil avtorjem, s tem posredno koristil tudi družbi kot celoti. Sistem naj bi, kakor pišejo komentatorji k zakonom o avtorski pravici, zagotavljal materialno »eksistenco duhovnim ustvarjalcem in poustvarjalcem«, varoval »kulturno identiteto« in podpiral ustvarjalno ekonomijo, ki ima »vedno večji delež v družbenem bruto proizvodu« (Trampuž in dr., 1997: 18). Ekonomija avtorskih pravic naj bi, skratka, zagotavljala vse te ugodne različne učinke, ki so predpostavka regulacije avtorskih pravic in upravičevalni argument, da se ljudi prisili v »menjavo daru«. Prostovoljno ali s prisilo podpiramo umetnike in znanstvenike v imenu družbene solidarnosti, iz katere naj bi družba kot celota pridobila umetnine, strokovna in znanstvena dela.

Druga stopnja v shemi zagotavlja mehanizme družbene solidarnosti, skoz katere delujemo v nasprotju z egoistično blagovno menjavo. Vendar

tako lahko ravnamo le v primerih tistih avtorsko varovanih del, ki so jih pred nami že izbrala pretežno komercialna podjetja (založniki knjig ali glasbenih plošč ipd.), ob čemer je bilo njihovo selekcijsko merilo komercialna ocena določenega dela, ne pa njegov kulturni ali znanstveni pomen. To se pravi, da lahko ravnamo »nesebično« le v korist lastnikov tistih avtorsko varovanih del, ki jih je prej izbrala tržna ekonomija: ta tako postane podlaga, na kateri se vzpostavijo mehanizmi družbene solidarnosti. Prva stopnja v izmenjavi določa, katera avtorska dela bodo sploh lahko prišla na trg, in tako določa, kdo se bo lahko okoristil z mehanizmi družbene solidarnosti.

Četudi je bil kontinentalni sistem *droit d'auteur* izvirno zamišljen za avtorja, sistem »avtorskih pravic« zdaj s postopnim prevzemanjem anglosaksonskega sistema *copyright*-a daje prednost založnikom, producentom, agencijam za avtorske pravice in drugim imetnikom avtorskih pravic ali njihovim zastopnikom. Tržna logika delovanja, na katerega se lepi sistem avtorskih nadomestil, omogoča mogočnim imetnikom avtorskih pravic (založnikom, producentom in agencijam), da, kadar je le mogoče, odrinejo individualne avtorje od koristi, ki jih sistem pomaga ustvarjati. Ker so avtorji ločeni od »pogojev socializacije svojih produktov« (Močnik, 2009 c) in nimajo neposrednega dostopa do trgov, se spreminjajo v nove proletarizirane množice in se kot »kognitariat« udinjajo kapitalu, ki v njihovem imenu akumulira finančne koristi bodisi neposredno skoz trg ali posredno skoz sisteme družbene redistribucije.

Vzajemne povezave, ki se oblikujejo med obema stopnjama s slike, so pomembne za vzpostavitev »družbene solidarnosti« na tem področju: kdor si je kot imetnik avtorskih pravic (to pa ni nujno avtor ali, kakor smo videli, celo praviloma ni avtor) uspel zagotoviti monopolni položaj, je upravičen tudi do koristi iz sistema družbene solidarnosti. Iz tega ni težko izpeljati sklepa, da sestavljena oblika družbenih menjav v *copyright* ekonomiji krepi tiste, ki so že dosegli določeno moč na trgu blag, in jim pomaga, da še utrjujejo svoje monopolne položaje. Do tega lahko prihaja, ker sam zakon o avtorski pravici postavlja ekonomsko moč za pogoj, ki določa, kdo si lahko prisvoji finančne vire iz mehanizmov družbene solidarnosti. Mitični »kulturni in znanstveni razvoj« in »nacionalna kulturna identiteta«, ki ju zakonske ureditve avtorskih pravic postavljajo za cilj, se ob teh dejstvih razblinita kot demagogiji.

* * *

S formalno analizo družbenih menjav smo pokazali, da so sodobni sistemi »totalne družbene menjave« sestavljeni sistemi. Javna ekonomija je, kakor smo ugotovili, sestavljena iz osnovne »menjave daru« in iz blagovne menjave, ki se je z javnim zadolževanjem prilepila na menjavo daru kot

sekundarna menjava. Za zasebna posojila so morale države plačevati ugodne obresti posojilodajalcem; tako so države z davki črpale finančna sredstva iz revnejših družbenih slojev in jih z odplačevanjem posojil preusmerjale k bogatejšemu delu prebivalstva. Države so zato vse več sredstev porabile za obveznosti do posojilodajalcev in vse manj denarja jim je ostajalo za financiranje javnih dobrin in storitev. Končni učinek je bil, da so zasebni posojilodajalci lahko črpali znatna finančna sredstva tudi iz mehanizmov družbene solidarnosti. Iz tega lahko izpeljemo ugotovitev, da »menjava daru« nika- kor ni le pojav predkapitalističnih družb, saj se je v pomembni razsežnosti ohranila v sodobnih družbah in brez nje prav verjetno ne bi bilo mogoče zagotoviti družbene kohezivnosti. Vendar pa je »menjava daru« v sodobnih družbah prisiljena v povezavo z blagovno menjavo, ki izkorišča mehanizme družbene solidarnosti za zasebno okoriščanje.

V primeru *copyright* ekonomije se je čudaška povezava obeh sistemov preselila v samo blagovno ekonomijo. Blagovni menjavi se tokrat ni treba prilepiti na osnovni sistem družbene solidarnosti, saj se ji posreči, da raz- merje med blagovno menjavo in solidarnostno menjavo obrne na glavo. *Copyright* ekonomija si je za izhodišče in osnovo postavila blagovno ekono- mijo, ta pa si s pravno prisilo avtorskih pravic priključi sistem družbene soli- darnosti (»menjavo daru«). Zasebni investitorji se več ne skrivajo za občimi interesi, temveč odkrito zahtevajo pravico, da se okoristijo s sistemi druž- bene solidarnosti. Pravna določila avtorskih pravic jim pomagajo, da si v imenu splošnih kulturnih in gospodarskih koristi prisvojijo znatna avtorska nadomestila. Pravimo »v imenu«, ker večina avtorjev nima nikakršnih koristi: te poberejo komercialni avtorji in mogočne korporacije kot imetniki pravic. *Copyright* ekonomija tako postaja simbol sodobne ekonomije, saj v najči- stejši obliki uteleša naravo postfordističnega kapitalizma kot rentniškega kapitalizma.

LITERATURA

- Barthes, Roland (1957): *Mythologies*. Pariz: Editions de Seuil.
- Becker, Marvin B. (1968): *The Florentine Territorial State and Civic Humanism in the Early Renaissance*. V Nicolai Rubinstein (ur.), *Florentine Studies. Politics and Society in Renaissance Florence*, London: Faber & Faber.
- Boudon, Raymond (1993): *Effets pervers et ordre social*. Pariz: Presses universi- taires de France.
- Breznik, Maja (2009): *Kultura danajskih darov*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Caillé, Alain (1998): *Il terzo paradigma. Antropologia filosofica del dono*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Cipolla, Carlo M. (1988): *Tra due culture. Introduzione alla storia economica*. Bologna: Il Mulino.

- Derrida, Jacques (1991): Donner le temps. 1. La fausse monnaie. Pariz: Editions Galilée.
- Derrida, Jacques (1992): Donner la mort. V Rabaté, Jean-Michel (ur.), L'éthique du don: Jacques Derrida et la pensée du don. Pariz: Métailié-Transition.
- Engels, Friedrich (1979): Karl Marx, 'Prispevek h kritiki politične ekonomije'. V Marx Engels Zbrana dela IV. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Godbout, Jacques in Alain Caillé (1992): L'Esprit du don. Pariz: La Découverte.
- Godelier, Maurice (1996): L'énigme du don. Pariz: Fayard.
- Husson, Michel (2008): Un pur capitalisme. Pariz: Page Deux.
- Lane, Frederic C. (1973): Public Debt and Private Wealth: Particularly in Sixteenth Century Venice. V Histoire économique du monde méditerranéen 1450-1650. Toulouse: Privat.
- Levi, Giovanni (1995): Nematerialna dediščina. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Lévi-Strauss, Claude (1981): Les structures élémentaires de la parenté. Pariz: Mouton et Co.
- Lévi-Strauss, Claude (2001): Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss. V Mauss, 2001.
- Marks, L. F. (1954): La crisi finanziaria a Firenze dal 1494 al 1502. Archivio storico italiano. Firenze; Leo S. Olschki.
- Marks, L. F. (1960): The Financial Oligarchy in Florence under Lorenzo. V E.F. Jacob (ur.), Italian Renaissance Studies. London: Faber and Faber.
- Marx, Karl (1961): Kapital I. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mauss, Marcel (1969): La cohésion sociale dans les sociétés polysegmentaires. V Victor Karady (ur.), Oeuvres III Cohésion sociale et division de la sociologie. Pariz: Editions de Minuit.
- Mauss, Marcel (2001): Essai sur le don. V Sociologie et anthropologie. Pariz: Puf.
- Močnik, Rastko (2009 a): Strukture pred strukturalizmom. V Spisi iz humanistike, Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2009 b): Ali ženske lahko žrtvujejo?. V Spisi iz humanistike, Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2009 c): Acteurs politiques et sujet du politique. Journée d'étude, Quel sujet du politique, Collège international de philosophie, 20. junij 2009 (rokopis pri avtorju).
- Roover, Raymond de (1988): Il banco Medici dalle origini al declino (1397-1497). Firenze: La Nuova Italia, Strumenti.
- Strahilevitz, Lior Jacob (2006): The Right To Destroy. The Yale Law Journal, 114: 781-854.
- Trampuž, Miha, Branko Oman in Andrej Zupančič (1997): Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) s komentarjem. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Zemon Davis, Natalie (2000): The Gift in Sixteenth-Century France. Madison: University of Wisconsin Press.